

CARACTERISTIQUES DE LES INTOXICACIONS A LLEIDA DURANT LA BAIXA EDAT MITJANA

Manuel CAMPS i SURROCA

Manuel CAMPS i CLEMENTE

En aquest escrit estudiem tretze judicis criminals succeïts a Lleida durant els segles XIV i XV, en els quals la intoxicació i els tòxics hi jugaren el paper central. D'una forma concreta hem analitzat, prèvia detallada lectura, els següents casos:

1- Un procés criminal de l'any 1399, ocasionat per l'intrusisme d'una dona pagesa que practicava la cirurgia, i on es reflexa la importància de l'arsènic com a tòxic temut per la societat de l'època.

2- Un procés criminal de l'any 1432, succeït per la intoxicació d'un home ocasionada pel seu germà, en la que el metge descriu detalladament la simptomatologia de la malaltia i l'autòpsia d'una gallina enverinada amb el mateix tòxic.

3- L'ajusticiament l'any 1485 d'una bruixa metzinera i homeiera, la qual va ser condemnada a mort per submersió i posterior combustió del cos.

4- Finalment, deu procediments judicials produïts per deu casos de mort per intoxicació, que constituïren el 2,38% de la mortalitat judicial de Lleida durant els segles XIV i XV.

Amb l'anàlisi de tot aquest material podem conèixer les característiques de les intoxicacions a Lleida durant la Baixa Edat Mitjana.

Però si parlem de les intoxicacions hem de parlar també, almenys per centrar el tema, de la Toxicologia, naturalment aquí en un sentit històric. Com es sabut la Toxicologia, com a ciència aplicada a l'home, a la seva patologia, des dels seus orígens fins pràcticament els nostres dies ha estat considerada exclusivament com una branca de la Medicina Legal, ciència que com ja ha indicat Corbella (1975) és a la vegada una de les branques de la Medicina que gaudeix de més contingut social. Per això quan parlem de les característiques de les intoxicacions a Lleida a la Baixa Edat Mitjana, volem sobretot posar de relleu quins contactes o quines relacions tenien les intoxicacions i els tòxics amb la Medicina Legal i amb la societat.

Seràn doncs fonamentalment aquests dos aspectes, el social i el mèdico-legal o pericial, els que destacarem en les conclusions d'aquest treball.

Amb el que hem dit fins ara hem deixat apuntat el material utilitzat -tretze processos dels Llibres de Crims-, el mètode de treball -la seva lectura detallada-, i el seu anàlisi, és a dir els aspectes socials i pericials sobre els que volem incidir en les conclusions. Exposarem però, com a punt intermedi obligat, els resultats obtinguts, és a dir els casos analitzats un per un.

RESULTATS

1368, juliol, 16

AML., reg. 783, foli 46.

Mort sospitosa d'everinament d'una dona gestant. L'imputat, el seu marit, juglar de Lleida, adúlter, volia occir a la seva muller per esposar-se amb la seva amant, a la qual també se li imputà el crim. No consta el desenllaç del procediment judicial.

1372, agost, 27

AML., reg. 785, folis 32 - 36, 88 - 91

Mort d'un home atribuïda a la seva minyona, la qual per tal d'aconseguir l'enamorament d'aquell, i degut a la seva superior categoria social, ho realitzava mitjantçant l'ús de "*pòlvores o abeurages*", que feia preparar a dones considerades metzineres.

Un testimoni declarà que la imputada li posava al seu home "*algunes coses en la escudella*", però que creia que no eren tòxics mortals sinó "*coses perquè pogués engenrar*".

Les autoritats sospitaren que la imputada utilitzava sulfur d'arsènic (realgar). Quan menjaven gallina li feia la salsa apart i solament en menjava ell.

També se sospità de les begudes com a font d'enverinament. Un testimoni digué que "*vehie que li mesclave en les veremes, lo vi veyll ab lo novell, el ni donave a vegades despuys que jahie*".

La malaltia de la víctima consistí en "*fluxe de sanch*". Els testimonis havien observat també un canvi en l'estat de salut a partir de la seva convivència amb la imputada. Un d'ells declarà "*que a son vigares, lo dit en R. Riambau no estech tan sans despuys que la dita na Grayda hi fo, com solie ésser d.abans*".

També se sospità dels medicaments com a font d'enverinament. Es feu constar que na Grahida li va fer un "*maçapà de faves torrades*" per guarir-li un refredat que tenia. El prenia cada vespre. Preguntaren a un testimoni si sabia que Grahida al citat maçapà "*hi mesclàs ni metès altres coses i metzines sinó allò*". Contestà que no.

La sentència fou absolutòria.

1382, agost, 18

AML., reg. 790, foli 27

Mort d'un home per intoxicació. Uns mesos abans de produir-se l'òbit patia una malaltia intestinal. Els imputats del crim van ser la seva muller i el sogre. No es continuà el procés per falta de proves de la part denunciadora.

En aquest cas, com en altres d'enverinament, hi ha versions contradictòries entre els testimonis i la part denunciadora. El denunciant, al parer del cort i veguer, féu l'acusació de forma maliciosa. En canvi, un testimoni defensà als inculpats, afirmant que la víctima patia una malaltia d'origen natural, la qual li ocasionà la mort, concretant que estava afectada de "*malautia d'alargament de ventre o de diïssenteria, la qual li ha durat bé quatre mesos o pus*".

En aquesta malaltia fou tractat pel metge mestre Nadal Lebri. Segons declarà l'anterior testimoni, la muller i el sogre de la víctima havien cuidat al malalt segons les indicacions del metge, sense que li faltés res: "*No li ha faltat res que obs agués a sa malautia i que tots jorns li mataven una galina o dues e li fahie a conseyll del dit maestre Nadal i tot ço que mercè havie*".

No obstant això, hi ha una dada objectiva de naturalesa clínica que ens permet almenys fer una hipòtesi: La malaltia intestinal que durant aquells quatre mesos sofrí la víctima. Degut a què l'arsènic ja es venia utilitzant desde temps antics, també és possible que ens trobem davant d'un quadre d'intoxicació amb recaigudes per una sal d'aquest metall.

1385, febrer, 26

AML., reg. 791, folis 125 - 134

Mort d'un home per intoxicació atribuïda a la seva muller i a la sogra, no constant el motiu. La muller fou sentenciada a que se li fes "*por de roda*" una vegada hagués infantat ja què era prenyada. No consta el desenllaç del procediment judicial.

Aquest procés es el primer en que consta documentada la pràctica d'una autòpsia judicial amb apertura del cadàver, en la qual intervingueren els mestres en medicina Nadal Lebrí i R. Falgars, els batxillers en medicina Johan de Prússia i Domingo Pedro, i els cirurgians P. Roger i R. Ponç. En el corresponent informe es llegeix:

"Per ordinació dels dits honrats cort i pahers han ubert huy per lo matí lo dit P. Mascarell i han guardat en lo cors del dit P. tots aquells membres i partides, los quals a lurs vijares, a cors de medicina guardar i encerclar se deuen per atrobar si lo dit P. ere mort per metzines. E que segons lurs juhl, ells no veen ne poden jutjar de clar e de cert que lo dit P. sie stat mort per metzines, car jac sie que ells haien indicis de dubtar que lo dit P. sie stat poycionat però no són bastants de jutjar, segons cors de medecina que axí sie".

Aquesta autòpsia va ser ordenada per les serioses sospites d'enverinament per baladre. La víctima, de quaranta anys d'edat, va morir després de quatre dies de malaltia, caracteritzada per "*dolor al melich*". També, segons testimoni de Suana, el seu marit "*sere scalfat i que ha haut hun poch d'alargament*". També afegí que "*ella confessant li donà hun ou a beure, mas que no li aturà en lo ventre, que tantost lo gità*".

Les autoritats li preguntaren: "*Quant donà lo dit ou a son marit, què li meté dins. Dix que gingebre i no als*".

En els processos de crims apareix diverses vegades l'ús d'ous com a vehicles de tòxics.

Altra pregunta que li feren el cort i pahers fou la de si havia comprat baladre. Ella ho negà, però P. Raffequés i P. Donçens, macips de Simó P. specier, declararen sota jurament que la dona havia comprat baladre en l'especieria i que ells mateixos li havien indicat que era un producte verinós, però que ella digué que ho volia per a tractar "*ronya que havie en les cuxes*". Efectivament, hom ha vingut emprant el baladre per al tractament de la ronya. No obstant, la seva riquesa en glucòsids, entre altres l'oleandrogina, isòmer de la digitalina, el fan especialment tòxic. Creiem que és més que probable que la mort de P. Mascarell fos provocada per l'administració del citat tòxic.

1394, abril, 16

AML., reg. 796, folis 132 - 149, 151 - 152

Mort d'una dona pel seu marit i un germà d'aquest, atribuïda a intoxicació. El marit patia un deliri celotípic. Els imputats foren sentenciats a ser rodats una vegada. No es confessaren culpables. No consta el desenllaç del procediment

judicial.

Hi hagué peritació legal a càrrec del lloctinent de cort Montserrat de Calders, del batxiller en medicina mestre Francesch Queralt i dels cirurgians Arnau Ferrer i Antoni Perofo.

No era la norma establerta que els metges i cirurgians acompanyessin al cort i pahers a fer l'examen extern dels cadàvers. Però en aquest cas, degut a que es tractava d'una mort sospitosa de criminalitat, hi van anar per tal d'esbrinar si la víctima "era morta de malaltia cuytada o per mans de persones". Reunits en la casa on estava el cos mort, les autoritats judicials feren reconèixer el cadàver als esmentats sanitaris, els quals respongueren concordadament:

"que els no conexen ni vehen senyal al present i si és morta per mans de persones ho per si i que los scarraments que te en la gola, appar que no.s sien fets de fresch, quant és açò que té aqualç de la oreylla dreta (la tenia scorxada), apar fresch car all no ha pòlvora. E que sobre les carraxadures, a vejares dels, an posat alun de rocha, i les vermayllures ho sanch trohit que té en la squena és per ço com jahie de sobines i en la mort les humós se són calades i tota la sanch li és venguda all a les parts josanes, axí que per la sanc que axí ses calada no.s coneix ni.s pot conèixer que ela tingue algun colp. Item li fonch atrobat desús la bocha del ventreyll un drap ab electuarie que par que sie codonyat, la qual cosa és bona a confortar la bocha del ventreyll".

A diferència dels habituals exàmens externs de cadàvers traumatitzats realitzats pel cort i dos paers, el que acabem de transcriure aquí, realitzat per personal sanitari, és molt més comentat i crític. Les esmentades autoritats judicials es limitaven a descriure les lesions traumàtiques externes i el seu probable mecanisme de producció, però sense entrar en detalls fisiopatològics com ho fan els sanitaris. Ho veiem en la descripció de les livideses com un fenomen natural, i en la reflexió sobre la data de les erosions del coll i de l'orella dreta. També en l'observació de l'electuari de codonyat que el cadàver tenia sobre l'epigastri, el qual parlava a favor del tractament antiemètic que rebé la malalta. Sabem que aquesta patí un procés caracteritzat per vomits de tres dies de duració.

Els facultatius concordaren que no trobaren indicis suficients per determinar si la mort fou provocada o no.

Per altra banda, uns testimonis semblen corroborar la possibilitat de l'enverinament. El mateix dia que morí, havia menjat *pa calt i sardines*, considerats des de sempre de difícil digestió. Tenia vòmit i "*no li aturave res en lo cos*". El lloctinent de cort considerà que aquell *pa calt* podia estar enverinat i així interrogà a un testimoni: "*Si ha hoit dir que a la dita Pascuala fos estat donat pan calt ab metzines*". Li fou respost que així ho havia sentit dir a una veïna.

Hi ha el testimoni del cirurgià Ramón Pong, que manifestà que des de feia quatre anys la dita Pasquala li consultà en diverses ocasions que *"havia mal al cor i que ores li venie en suor fort freda i que li donave vejares que la ànima li hisqués del cors, en aquel punt que li venie aquell defaliment. E que ell testis die-li que alò ere mal de mare. Afegint que aquell mal ja el patí la seva mare i del qual morí, aclarint que havia patit mal de cor i es tornà hidròpica i morí.*

Destacarem que el cirurgià prescindí de mirar-li l'orina i medicar-la perquè no podia pagar-li, i si en canvi a la seva mare, a la qual li havia fet diverses vegades, ordenant-li les medecines convenients.

1399, juny, 3

AML., reg. 799, foli 15

Aquest cas, que no correspon a cap intoxicació, el fem constar aquí pel fet de reflexar la importància que tenia l'arsènic en l'època estudiada.

Es tracta d'un procés criminal per intrusisme d'una dona pagesa la qual, l'any 1399, practicant la cirurgia provocà unes seqüeles importants en la mà dreta d'un assaonador (CAMPS, 1992). En l'enquesta judicial a la inculpada se li preguntà directament si comprà o feu comprar arsènic o realgar per la malaltia del lesionat, ni si en tenia a casa seva, ni si l'havia posat o fet posar al citat malalt. Respongué categòricament *"que no, ni ho havia nin posà"*.

L'arsènic era considerat un tòxic potent, i com podem deduir del contingut d'aquesta declaració, devia haver-hi un control social sobre la tinença de qualsevol sal d'aquest metall, especialment el sulfur o realgar. Per això, i d'una manera contundent, l'acusada defugí el tema de l'arsènic.

1406, novembre, 13

AML., reg. 802, folis 69 - 72

Mort d'un home per enverinament amb sulfur d'arsènic (realgar). La imputada va ser una dona casada i el motiu l'adulteri. La sentència absolutòria per manca de proves.

La imputada feia dos anys que havia anat a l'especier de Montblanc Johan de Sent Betrià, al qual li digué *"que li venés arcènich soblimat e el testis dix-li que alò no ere per vendre sens licència"*.

Un especier del carrer Major de Lleida també es negà a vendre-li arsènic o realgar, i *"dix-li que no.u volie donar, car cosa ere fort duptosa"*. Per tant aquí

es veu el control de l'especier sobre el destí dels medicaments potencialment més tòxics, a través del seu exercici professional.

1407, juny, 20

AML., reg. 803, folis 70 - 74

Mort d'un home atribuïda a un electuari que li havia prescrit el metge de capçalera Francesch Queralt. No consta el desenllaç del procediment judicial.

En aquest procés, en el que es relaten varies consultes mèdiques, podem comentar dos aspectes interrelacionats, el de la responsabilitat del citat metge de capçalera i la falta d'ètica comesa pel metge consultat, mestre Johan Magnesa.

La responsabilitat del metge de capçalera

Es tracta del cas d'un malalt que era portat pel seu metge de capçalera. Quan el pacient ja estava pràcticament bé, el metge li donà un electuari, amb la mala sort que a les poques hores el malalt es posà molt malament, cursant amb un flux de sang. Aquesta complicació féu que el metge demanés consulta amb un altre metge per tal de seguir portant el malalt. La consulta es convertí en una forta discussió entre ells, de forma que el metge consultat va atribuir la complicació del malalt a un error en el tractament indicat pel metge de capçalera. Efectivament, argumentà que aquest li donà un electuari calent, contraindicat pel fetge, ja que aquest és una víscera calenta que necessita coses fredes, i que l'electuari prescrit li provocà el flux de sang, concretament "*de miga puada, a gieves*", i que li produiria la pèrdua de la mateixa quantitat de sang si repetia la mateix dosi per via oral. El metge de capçalera es defensà dient que l'electuari que li havia prescrit al pacient no era calent, sinó fred, ja que l'havia graduat afegint-li coses fredes per tal de templar-lo: "*Aigua d.andivia i sàndels i quatre sements i altres coses fredes*".

Discutiren citant cànons d'Hipòcrates que tractaven del flux de sang. Un metge alemany, escuder del metge de capçalera, i que acompanyava aquest, amb un llibre a la mà acusà al metge consultat d'al·legar cànons falsos. Això provocà una tensa situació, gairebé violenta, a la consulta.

En una altra col·lació hi intervingué un tercer metge, mestre Martí Cabanyes, que anava a favor del de capçalera. Aleshores, el metge en discòrdia, en plena discussió amb el capçalera sobre l'electuari, digué que "*el li darie a paers, car ell lo citarie davant lo cort i pahers*", i que "*davant los quals yo fundaré que es veritat ço que yo dich*". El capçalera li respongué que "*no. l li sostendrie ab quants pahers hagués*". Arribaren a punt d'agredirse, evitant-ho un dels testimonis que hi havia a la consulta. L'escuder alemany arribà fins i tot a

treure's el mandret que portava. Al final aconseguiren fer marxar el metge discrepant, quedant-se a la casa del malalt els dos metges concordants, els quals aprofitaren per tranquil·litzar als familiars i amics del pacient, venint-se a seguir-lo portant i compromentent-se a guarir-lo per la quantitat de deu florins.

Malgrat que no consti en la inquisició, la denúncia de la malpraxi en aquest cas, si tenim en compte el contingut del text, sembla que la va fer el metge en discòrdia, és a dir el metge consultat, i no els familiars del malalt. Aquí la denúncia contra un metge parteix d'un altre metge. El motiu va ser un accident medicamentós, real o aparent, atribuït a un error de prescripció. Els factors humans que causaren la denúncia van ser els següents:

1- La probable enemistat anterior entre els dos metges.

2- El greuge que el metge de capçalera, en col·laboració amb un col·lega amic, van ocasionar al metge consultat (denunciant). Efectivament, els dos metges amics aconseguiren expulsar-lo de la casa del malalt, convenent i pactant amb la família per continuar portant al pacient fins a la guarició.

3- L'ofensa que el metge de capçalera (denunciat) feu al metge consultat (denunciant), amb la intimidació que representa el fet de dir-li que no aconseguiria defensar els seus arguments per molts paers que hi hagués: "*No. I li sostendrie ab quants pahers hagués*".

Actualment no és corrent o freqüent que en la base d'una demanda per malpraxi hi hagi un metge com a principal protagonista, ja que l'habitual és que la demanda comenci a partir del malalt o dels seus familiars. Malgrat això, hem observat alguns casos en els que un metge ha estat l'instigador d'un procés per malpraxi, sobre tot si és parent del malalt.

La falta d'ètica del metge consultat

En aquest cas el tercer metge, que com hem dit anava a favor del de capçalera, féu constar també davant el cort la falta d'ètica, en la recriminació pública que féu un dels metges -el consultat- al de capçalera sobre l'oportunitat del tractament, afirmant que "*mestre Johan no havie bé dit del dit letouari, com havie dit davant tothom, mas que a part ho devie haver dit*"

1431, novembre, 24
AML., reg. 811, folis 39 - 43

Mort d'un saig suposadament enverinat per l'ex-amant per haver-la abandonat per esposar-se amb una altra dona. No hi hagué peritació legal de la mort, ni

consta el desenllaç del procediment judicial. Se sabé que la inculpada havia donat civada a dos calàndries, ocasionant-los-hi la mort.

La víctima el dia següent de la boda *"no podie tenir lo cap dret e que estave fort de mal temps"*. Continuà dient *"que tot me fuit cascat i tota la persona me.n fa mal. Gran por he, que aquella fembra no m.age dat qual que cosa"*. En aquest estat hi estigué vuit dies. Abans de la mort es posava els dits a la boca per vomitar, però no podia.

Com a fenomen postmortem no li conegueren altre mal *"sino que la gola li tornà fort grossa com fonch mort"*. Un altre testimoni manifestà que quan la víctima morí *"li tornà la gola grosa e negra e axí matex los pits"*.

La inculpada l'havia amenaçat dient-li *"baylla, baylla bien, que mal martes e mal mercoles e mala semana auràs"*. També advertí a la dona de la víctima amb aquestes paraules: *"Bayla bien, que antes de oxo dias ploràs"*.

Es deia que la víctima morí d'una malaltia que cursà amb dolor de costat i que *"fahie sangre per la bocha"*.

La inculpada negà l'haver comprat *"en algun obrador de aquesta ciutat arcènich, realgar ni neguna altra cosa verinosa"*.

1432, setembre, 25

AML., reg. 811, folis 104 -

Un home enverinà al seu germà i a la dona d'aquest per raons d'herència, posant-los en perill de mort. No consta el desenllaç del procediment judicial.

En menjar les sopes van veure que tenien gust de terra. Una gossa les va vomitar, i una polleta va morir després de menjarles.

La víctima *"començà a bascar e mes-se en lo lit e vench en punt de morir e perdé la paraula"*.

A la muller de la víctima *"li vench gran dolor al cor e remoló a les cames e de fet caygué en terra"*. Aleshores la posaren al llit *"e com fo en lo lit hac gran vomit e perdé la paraula"*.

El mestre en medicina Johan de Rocafort, que havia curat als dos malalts, davant la pregunta de quina malaltia els havia atès, respongué *"que segons los senyals que a ell testis foren demostrats, segons posen los doctors de medecina, que de malaltia de verí de metzines"*.

Descripció dels símptomes de la intoxicació

L'esmentat metge feu una molt completa descripció de la simptomatologia: "*La dita dona perdé la paraula i abvides li trobave pols i adés tornave freda, adés calda. E Lora que vench en aquest pas, tenie les cames fredes, segons dit de aquelles que les li tocaven, car ell testis dix que per honestetat no les li tocave, más fahie-les li tocar. E après, com ell testis li hac fet algunes medecines i defenssius del cor per rahó de les metzines, ella cobrà la paraula. E dix a ell testis que fort li fahie mal lo cor, ço es, la boqua del ventrell. E no res menys, veu ell testis que per la persona de la dita dona isqueren algunes banbolles, les quals com ell testis les veu, dix que ja se eren pansades. E hoy dir i clamar a la dita dona, que.s clamave fort de les ungles dels peus, que dehie que parie-li que les li pungassen ab agulles. E de fet, vehie ell testis hi conexe, que ella se.n scalfà de febre i vehie que havie gran set. E ad matex, dix ell testis, que ve que lo dit en Macià Giner se scalfà fort de febre i vehie que les orines eren ben colorades, demostrants febre, es clamave fort de dolor del cap i de ventrell. E de fet, dix ell testis que li feu provocar gran vòmit i ab allò ell trobà remey. E despux, ell testis lo hagué a purgar i a sagnar i altres remeys ab los quals es estat deliurat de son accident, per les quals coses, dix ell testis, que la dita malaltia ha reputada de verí hi de metzines i tota la cura per aquella rahó li.n ha fetes totes les provessions i deffenssions ab les quals, per la gràcia de Déu, son estats deslliurats, segons llur juhí".*

Autòpsia d'una gallina

Una polleta havia menjat també les sopes tòxiques responsables de l'enverinament de les dues persones, morint ràpidament. El mateix metge li practicà l'autòpsia, informant que "*la veu uberta i conegué que lo ventrell o guier tenie un petit alterat*".

L'exploració de l'estomac era l'única que es feia en el cas de sospita d'enverinament, ja que es desconeixia el procés de l'absorció dels tòxics, que com sabem la descobrí en el segle XIX Orfila (CAMPS I ALER, 1987).

1443, agost, 23

AML., reg. 815, folis 110 - 129

Mort d'un home casat, probablement enverinat per la seva muller, la qual mantenia relacions adúlteres amb un altre home amb el que es maridà als dos mesos de la mort del l'espòs. Realitzaren la denúncia la germana i el cosí germà de la víctima. La sentència va ser absolutòria.

La víctima, abans de morir, li confessà a un testimoni molt conegut que la seva

muller l'estava enverinant. L'esmentat amic li donà els antidots que per propia experiència coneixia: "*Cendra de sarments e carrol molt e banya de cervo rasa e limada ab oli mesclat i que s.o begués*".

El metge trobà al malalt amb la cara inflada i escupint sang escumosa, símptomes que milloraren amb el tractament. Però no continuà fent-se càrrec del malalt degut a que es negaven a satisfer-li els seus serveis amb diners o amb forment.

Per la seva part la muller declinà cap responsabilitat en l'autoria de la mort del seu espòs, manifestant que aquest patia "*gran tos que no poria durar al llit de nits*". Segons la seva declaració els metges li digueren que "*era ètich e scopí molt fort, scupint sanch e los metges lo derrancliren*".

El metge Rochafort aconseguí estroncar-li la sang però tot seguit morí.

La imputada immediatament a la defunció del seu marit intentà soterrar secretament el cos d'amagat i de nit, peculiaritat que fa creure que efectivament la causa de la mort podia ser la intoxicació per metzines.

1485, febrer, 4

AML., reg. 882, folis 3 - 8

Ajusticiament d'una dona a l'areny del pont Major de Lleida. Fou condemnada a morir d'asfixia per submersió i després cremada pel fet de ser considerada "*metzinera i homeiera*". Confesà els delictes sense aplicar-li cap mena de turment.

Segons declaració de la imputada, un dels procediments que emprava per cometre els homicidis, era un ungüent fet "*ab metzines de calapat i leus de persones mortes*".

En el procés que se seguí, la sentència detallada fou: "*Que attès la dita Valentina de Guarnier és inculpada de metzinera e homeyera e inculpada de diversos crims e delictes molt detestables e signantment que ha renegat Nostre Senyor Déu e a pres lo diable per Senyor e a prestat homenatge a.n aquell, segons conste per sa confessió, que sie primerament offegada e aquella offegada, de continent cremada en lo areny fora lo pont Major e endret de la casa de la present ciutat*".

Aquest procés, molt interessant, ens dona la clau per comprendre les relacions de les bruixes de Lleida amb els tòxics, durant la Baixa Edat Mitjana. Comentarem els aspectes més importants en aquest sentit, repetim de les relacions dels processos de bruixes amb la Toxicologia. Jacint Corbella, en els

seus "Antecedentes Históricos de la Medicina Legal en España" deixa ja apuntat aquest atractiu aspecte de la Medicina Legal (CORBELLA, 1995).

La mort per enverinament constituïa en l'època estudiada un tipus de crim particular, considerat en general molt greu, i que anava envoltat d'una sèrie de característiques que seguidament exposem:

1- L'inici en aquest tipus de delinqüència estava marcat per la influència de persones ja iniciades, exactament com succeeix actualment amb les drogodependències, en que l'adolescent s'hi pot trobar dintre sense gairebé adonar-se'n, pel simple fet de deixar-se convèncer per altres, ja iniciats, dels beneficis econòmics o d'altra naturalesa que l'heroïna li comportarà.

En el cas analitzat aquí, la dona inculpada va ser persuadida pels iniciats de que guanyaria diners seguint les seves instruccions. Un cop acceptat el tracte, havia de complir els següents requisits previs:

- Renegar de Déu, i pendre el dimoni com a senyor i mestre. Aquest pacte amb el dimoni la convertia automàticament en bruixa.

- Havia de ser untada amb un unguent especial en les aixelles i pubis.

- Havia de pronunciar una frase concreta: "*Pich sobre fulla e que vaia alla on me vulla*".

2- Una vegada realitzat aquest ritual previ, la dona s'incorporava al grup, doncs sempre actuaven en equip. Es reunien en un lloc especial, concretament al voltant d'un torm. Portaven sempre el símbol material del diable, en el cas analitzat una cua de boc. En aquest lloc tenien alteracions de la percepció, sobre tot de caracter visual: veure un fantasma, no coneixent si era en realitat persona o fantasma.

La sortida de la banda per anar al citat lloc, se solia fer a través de la llar de foc de la casa, posant previament el peu en els cremalls.

Un cop arribats al paratge, la bruixa es posava a disposició del dimoni, escoltant amb atenció les seves ordres. Ensem amb l'homenatjava (en el nostre cas besava la cua del boc, que com hem dit representava el diable). Aleshores el boc donava cinc sous a una persona del grup.

3- Perseveració diària en el pecat, és a dir, adorar diàriament al diable, prenent-lo per senyor.

4- L'acció d'enverinar per ordre del diable tenia consideració d'ofici o treball. Encara més concretament: El fet d'enverinar el que més s'estima, com són els fills, la dona o els pares. Per tant hi ha una relació clara entre el delictes de

parricidi i la mort per enverinament, quan aquest enverinament es feia complint el manament del diable. En aquest sentit, en el text es llegeix que "*Tots los que usen de dit offici an a matar la cosa que mes amen*".

5- La materialització del crim es feia gairebé sempre en grup, amb la presència de la bruixa, la qual en ocasions hi ajudava materialment. En el nostre cas aquesta va confessar, sense turment previ, la seva participació activa en els següents homicidis:

- La mort d'un nen materialitzada pel seu pare en que "*ell mateix lo matà de ses mans*". La bruixa hi estava present.

- La mort d'una dona, que era sogra d'una altra dona de la banda. L'enverinaren entre dos, encara que hi estava tot el grup present.

- La mort d'un nen, fill d'un del grup. Materialitzaren el crim entre tots.

- La mort d'un home, materialitzada en solitari per la bruixa, en la casa d'aquesta. Li posà les metzines en una escudella de llet. Després de beure el contingut, "*se cobrí tot de aygua*". En l'agonia el malalt manifestà "*que la dita scudella de llet lo matave*".

- Si bé aquest ofici, d'enverinador per manament del diable, genuïnament consistia sobretot en matar persones estimades, en ocasions es permetia intercanviar persones per animals estimats, sobretot si el criminal es negava amb rotunditat a matar el seu fill. En el cas estudiat, la bruixa substituï el fill per un bou que tenia en molt aprecí. Li va introduir el verí pel nas un del grup, i la bruixa es limità a ajudar-lo agafant-lo pels corns. L'animal morí el dia següent.

El verí utilitzat era un unguent fet a base de calàpat i leus (freixures) de persones mortes. El calàpat era considerat verinós a l'Edat Mitjana. Les freixures les obtenien desenterrant cadàvers. Concretament per matar el bou van exhumar el cadàver del primer nen mort. El van desenterrar la bruixa i el pare de la criatura, i una vegada extrets els pulmons el tornaren a soterrar.

-Aquest unguent era el verí habitual utilitzat per aquesta banda criminal.

6- Al Tribunal li va interessar conèixer el perfil o tipus de personalitat de la bruixa. Concretament s'interessà si era dona "*industriosa o ignorant*". Se li respongué que era "*tenguda en opinió e en parer de bona dona, discreta e molt recaptosa e en fama de molt endressada*".

7- La duresa de la sentència es basà en els següents punts que se li imputaren:

- Inculpada de diversos crims i delictes molt detestables i molt

"*nephandissims*"(ser metzinera i homeiera).

- Molt senyaladament el fet d'haver renegat de Déu, prenent el diable per senyor, prestant-li homenatge.

Veiem la forta influència cristiana en la catalogació de la gravetat del delictes. Succeeix el mateix que en els delictes de sodomia, considerada com a pecat gravissim (CAMPS, 1995).

1486, maig, 2

AML., reg. 822, folis 197 - 202

Mort d'un gascó a l'Hospital General de Lleida, imputada a l'apotecari Johan Montgay, pel fet d'haver-li "*ordonades, fetes e donades medecines*" per iniciativa pròpia, sense haver estat prescrites pels metges, per guarir-li una ferida "*d'una coltellada per lo cap*".

Hi hagué la corresponent peritació legal en la que intervingueren els mestres en medicina Pere Lebo i Pere Pou, el cirurgià Diego Cuticho, i el barber Gabriel Tàrrega.

Segons declararen els esmentats perits, l'electuari a base de rosada novella (suc de roses) i aiguardent, no era l'adequat per guarir la malaltia de l'home, ocasionant-li una hidropesia de la qual morí al cap d'un temps a l'Hospital General de la ciutat.

Tots l'acusaren d'intrusisme i a més de tenir les medecines de la seva botiga "*soffisticades o falsificades*"(CAMPS, 1992).

L'apotecari intentà eludir la seva responsabilitat en l'afer, aduint que la seva muller fou la qui havia donat al gascó la rosada novella. Malgrat tot, fou condemnat a que "*estigue un mes en la presó hon de present està o fins aci es estat*".

CONCLUSIONS

1- En l'època estudiada els casos de mort per intoxicació no eren fàcils d'esbrinar, com ho era per exemple una mort per arma blanca. En moltes ocasions hi jugaven un paper important diversos factors subjectius, i per altra part la demostració científica del tòxic causal de la malaltia o de la mort era molt difícil.

Degut a la dificultat que sempre comportava el diagnòstic de certesa de la mort

per intoxicació, adquiria gran importància la valoració detallada de les circumstàncies que rodejaven a la malaltia i la mort, tals com:

- La confessió del moribund a un amic de la seva sospita d'haver estat enverinat per la pròpia muller.

- L'adulteri, que solia propiciar l'enverinament del cònjuge adúlter.

- La negativa del metge a seguir portant el malalt, degut al poc interès del familiar responsable de l'enverinament, ja que aquest el que realment desitja es la mort del seu parent (conjuge generalment).

- L'herència, quan el responsable de l'enverinament es l'únic hereu o hereva de la víctima.

- El fet de voler soterrar el cos de la víctima d'amagat i de nit.

- El testament forçat de la víctima a favor del criminal per por a ésser enverinada, com hem vist en el cas del 23 d'agost de 1443, en que la víctima feu testament forçadament a favor de la seva muller per por a que no l'acabés de matar.

2- Hem de destacar l'ús dels ous com a vehicles de tòxics. Les dones solien donar el verí juntament amb un ou (26 de febrer de 1385).

La simptomatologia genèrica d'intoxicació era la següent segons els criteris pràctics dels metges: Pèrdua de la paraula, pols imperceptible, episodis de fredor corporal alternats amb altres de calor, cames fredes (mai eren explorades pels metges per honestetat de la dona malalta), dolor epigàstric (mal de cor o a la boca del ventrell), ampolles dèrmiques, parestèsies localitzades a les ungles dels peus, febre, set intensa, orina de color fort per la febre, mal de cap, tremolor de cames, dolor localitzat al melic (concretament en la intoxicació per baladre), cara inflada, hemoptisi, distensió abdominal, vòmits.

El tractament habitual de les intoxicacions era sempre el mateix: provocació del vòmit, purgar i sagnar. En ocasions el que convenia era aturar el vòmit amb un electuari de codonyat que es posava sobre el ventre del malalt, com hem vist en el procés del 16 d'abril de 1394.

Un tractament neutralitzant que s'utilitzava per via oral era "*cendra de sarments e carrol molt e banya de cervo rasa e limada ab oli mesclat*"(23 d'agost de 1443).

3- Destacarem la importància del control que hi havia sobre la tinença de qualsevol sal d'arsènic (3 juny 1399, 13 novembre 1406).

L'arsènic era un tòxic que habitualment venien els especiers en les seves botigues, però que no el podien dispensar sense la prèvia llicència (13 novembre 1406).

Els especiers de Lleida exercien un control professional sobre les medecines que venien als clients, no venent-les si al seu criteri observaven que el seu destí podia ser dubtós, és a dir si comprenien o bé intuïen que en el cas concret la finalitat de la medecina dispensada era per matar (13 novembre 1406).

Hi havia dones dedicades a preparar metzines, exactament igual que actualment hi ha centres clandestins de producció de derivats d'amfetamines (27 agost 1372).

Davant d'una sospita d'intoxicació, les autoritats judicials de Lleida el primer tòxic responsable en el que pensaven era l'arsènic, especialment el realgar, la qual cosa demostra la seva importància (27 agost 1372).

Les principals fonts d'intoxicació eren els menjars, les begudes i els medicaments. Dels menjars, especialment les salses (27 agost 1372). De les begudes el vi sobretot, i especialment el fet de barrejar vi vell amb vi novell (27 agost 1372).

4- En les intoxicacions era norma que fossin els sanitaris els que fessin l'examen extern dels cadàvers, acompanyats pel cort, dos pahers i el notari de la Paheria, al contrari dels cadàvers traumatitzats que eren examinats sempre pel cort i dos pahers, sense el concurs dels sanitaris. L'explicació es ben lògica: Les lesions traumàtiques externes eren fàcils de diagnosticar, però no en canvi les intoxicacions. Per això els informes de les inspeccions de cadàvers que havien mort amb sospita d'intoxicació solien ser molt interessants. En ells es veu clarament la diferència amb els reconeixements realitzats directament per les autoritats sobre cadàvers traumatitzats, on solament descrivien les lesions i el seu probable mecanisme de producció, sense entrar en detalls fisiològics tals com la valoració de les livideses, etc. (16 abril 1394).

La mort per enverinament, des de el punt de vista forense, era equiparada a la mort sobtada degut a les dificultats que plantegen els diagnòstics d'aquests tipus de morts. Per això, repetim, eren sempre els sanitaris els que feien el peritatge. Una pregunta clàssica que se'ls hi feia als perits en aquests assumptes era si aquella persona "*era morta de malaltia cuytada o per mans de persones*" (16 abril 1394).

La primera apertura judicial del cadàver documentada a Lleida, que tingué lloc l'any 1385, correspon precisament a un cas de sospita d'intoxicació per baladre (26 febrer 1385).

Un signe cadavèric al qual se li donava importància en relació a la mort per intoxicació era el fet de tornar-se la gola molt grossa i negra després de la mort, així com els pits (24 novembre 1431).

La investigació cadavèrica en els casos de sospita d'intoxicació no era infreqüent que s'extengués als animals domèstics, amb la finalitat de descobrir signes del pas del tòxic per l'esòfag i per l'estómac (25 setembre 1432).

5- S'han conservat als Arxius de Lleida deu processos criminals produïts per morts per intoxicació, representant el 2,38% de la totalitat de la mortalitat judicial dels segles XIV i XV.

En aquesta mortalitat tòxica hi hagué un clar predomini de víctimes del sexe masculí (8 homes, 80%), i a la inversa, una notoria superioritat de la criminalitat entre el sexe femení (6 dones, 60%).

Destaca un important component familiar en les morts per intoxicació, essent freqüent l'associació de dos familiars per executar el crim. Així, en concret tenim les següents dades de criminalitat en relació amb els imputats: El marit i l'amant d'aquest (1 cas), el marit i el seu germà (1 cas), l'esposa (1 cas), l'esposa i la mare d'aquesta (1 cas), l'esposa i el pare d'aquesta (1 cas), la criada (1 cas), l'ex-amant (1 cas), una dona (1 cas), un metge (1 cas), un apotecari (1 cas).

La motivació amorosa dels crims fou molt important en el cas de les morts per intoxicació, ocupant un 50% de la totalitat d'aquesta mortalitat. La resta de causes o al·legacions es va repartir així: Celotípia del criminal (1 cas), malpraxi mèdica responsable d'un accident medicamentós per error de prescripció (1 cas), intrusisme mèdic realitzat per un apotecari (1 cas), i no consta la causa en 2 casos.

Els tòxics incriminats van ser els següents per ordre decreixent de freqüència: Arsènic (4 casos, 40%), metzines sense especificar quines (3 casos, 30%), electuaris (2 casos, 20%), i baladre (1 cas, 10%).

Amb aquest resultat queda clara la predominança de l'arsènic com a Tòxic criminal i la importància dels electuaris en els casos dels accidents medicamentosos amb la corresponent demanda de responsabilitat sanitària.

L'etiologia mèdico-legal de la mortalitat tòxica va ser sobre tot criminal (8 casos, 80%), seguida de l'accidental per accident medicamentós (2 casos, 20%).

6- Dels tretze casos estudiats hem analitzat també les sentències, de les quals n'hi hagué tres d'absolutories (30%), tres positives (30%), i en set processos no hi constava el desenllaç del procediment judicial (70%).

De les tres sentències positives, les dades concretes foren les següents:

- La muller imputada d'occir al marit amb baladre fou sentenciada a que se li fes "*por de roda*" un cop hagués infantat, doncs estave embarassada (26 febrer 1385).

- La bruixa metzinera i homeiera fou condemnada a mort per submersió i posterior combustió del cos (4 febrer 1485).

- Un apotecari va ser condemnat a un mes de presó pel fet de donar medicaments i medicines falsificades sense prescripció mèdica (2 maig 1486).

7- Volem subratllar la incriminació dels tòxics amb el tema de la responsabilitat sanitària. L'accident medicamentós era a Lleida una de les causes adduïdes en matèria de malpraxi, que afectava sobretot a metges (20 juny 1407), apotecaris (2 maig 1486) i dones dedicades a la pràctica il.legal de la cirurgia (3 juny 1399).

8- Finalment, a Lleida, estaven molt relacionats amb la Toxicologia alguns grups o bandes criminals, que actuaven en equip, dedicats a cometre assassinats utilitzant substàncies tòxiques. Aquests bàndols estaven constituïts per varies persones, entre les quals era obligada la presència de la figura de la bruixa, dona que s'havia supeditat a les ordres del diable renegant previament de Déu. Les característiques detallades de l'actuació d'aquests grups criminals les descrivim en el procés del 4 de febrer de 1485.

BIBLIOGRAFIA

CAMPS SURROCA, M., CAMPS CLEMENTE, M.: Notes sobre la valoració de l'intrusisme a Lleida en temps del Rei Martí. En: VIII Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Gimbernat, 1992 (**). Vol. XVIII, Barcelona, 17-26.

CAMPS SURROCA, M., CAMPS CLEMENTE, M.: Los delitos contra la libertad sexual en Lleida en el siglo XV. En: Orfila 7. VII Jornadas de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense, 1, Lleida, 87-188, 1995.

CAMPS SURROCA, M., ALER IBARZ, C.: Las aportaciones de Orfila al progreso de la Toxicología. Sus trabajos en los Anales de Higiene Pública y Medicina Legal. Gimbernat, 1987, 8, 237-257.

CORBELLA, J.: Medicina Legal. En: Historia Universal de la Medicina, 7. Laín Entralgo. Salvat Editores, S.A., Barcelona, 407-414, 1975.

CORBELLA, J.: Antecedentes Históricos de la Medicina Legal en España, Barcelona, 172-176, 1995.